

ПРОБЛЕМА ПРИВЛАСНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ІМПЕРСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Кириленко В. І.,

кандидат економічних наук, доцент,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»,

e-mail: VolodymyrK@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8166-5263>

Філоненко Н. В.,

студент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»,

e-mail: nazarchik.filonenko02@gmail.com

У тезах розкривається зміст проблеми привласнення культурних цінностей українців представниками імперської влади. Розкриваються можливі способи вирішення проблеми повернення українських культурних цінностей, за міжнародним правом.

Аналізуючи події останнього часу, втрати національних культурних цінностей не мають чітко окреслених термінів. Питання повернення та реституції культурних цінностей стали неабияк актуальними та впливають на політику багатьох держав, а також на розвиток співробітництва в цілому. В сучасному світі в цій проблемі передують тенденції до більшої відкритості і демократизації, поширення надсучасних інформаційних технологій, стала тенденція до вирівнювання рівня суспільного розвитку в різних частинах та країн світу сприяли ламанню устояних стереотипів і створенню нових можливостей доступу до інформації про втрачені реліквії. Вперше після повоєнної другої половини 1940-х років повернення та реституція культурних цінностей знову стають реальним і впливовим фактором міжнародного культурного і політичного життя.

Реституція культурних цінностей полягає у процесі відновленні прав власності на культурні цінності у випадку їх незаконного присвоєння. Перший міжнародний досвід даного процесу був пов'язаний із наслідками наполеонівських війн. В наслідку із Франції до Італії було повернуто ряд шедеврів світового значення, що були вивезені французькою армією. Заборона знищення, розграбування та конфіскації культурних цінностей під час воєнних дій була зафіксована в Першій (1899) та Другій (1907) Гаазьких конвенціях і відповідних положеннях до них, що визначали зобов'язання країн-учасниць під час ведення війн на суходолі.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, починаючи з 1972 р., регулярно ухвалює резолюції, в яких містяться рекомендації про необхідність міждержавного співробітництва в галузі повернення та реституції культурних цінностей, у тому числі і стосовно країн-жертв колоніальної експлуатації. При ЮНЕСКО створений і діє Міжурядовий комітет зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або реституції в разі незаконного привласнення.

У перші роки після проголошення незалежності України питання повернення та реституції втрачених культурних цінностей було піднесене на

досить високий рівень, адже знайшло своє відображення в Конституції України (ст. 56), Законі України "Про ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей" (21 вересня 1999). Україна виступила ініціатором підписання главами 11-ти держав-членів Співдружності Незалежних Держав Угоди про повернення культурних цінностей країнам їх походження (Мінськ, 14 лютого 1992), яка мала започаткувати створення механізмів для вирішення спірних питань у цій сфері. Крім того, важливим напрямом у справі повернення та реституції в Україну культ. цінностей є співпраця з українською діаспорою у світі, внаслідок якої до укр. наук. і культ. закладів в якості дару були передані архіви Державного центру УНР на еміграції, архіви, наук. та творча спадщина відомих політичних, громадських і наукових діячів. Лише протягом десяти років в Україну було повернуто понад 500 тисяч одиниць культурних цінностей, які були передані до 145 музеям, 19 історико-культурним заповідникам, 9 архівам установлено 2010–11 із США, Канади, Німеччини, Італії та Росії в Україну було передано й повернуто близько 6550 одиниць зберігання, у тому числі до музеїв, архівів, наукових установ, навчальних закладів і т.д.

У цих процесах загальносвітового діалогу, що відбувається на різних рівнях — від міждержавних до громадських, визначилися ключові напрямки дій, так і найбільш складні для пошуку компромісів питання, характерні як на глобальному рівні, так і викликані локальними особливостями у відносинах між конкретними державами. При цьому, беззаперечним є той факт, що тільки одне бажання певної держави повернути втрачені скарби це замало для досягнення позитивних результатів у вирішенні проблем повернення та реституції культурних цінностей на міждержавному рівні. Серед комплексу питань глобальної міжнародної співпраці в даній сфері особливе місце посідає повернення та реституція культурних цінностей, що стали об'єктами незаконного привласнення та незаконного вивезення.

Викрадення, нелегальне вивезення і продаж культурних цінностей, перш за все з країн, що розвиваються, «чорна» археологія завдають мільйонних збитків культурам держав світу. Встановлено, що щорічно викрадається витворів мистецтва на суму 4,5 мільярдів доларів для продажу їх на світових ринках, щомісячно до списку розшукуваних цінностей додається близько 2 тисяч нових предметів. Наприклад, в Італії кожного року реєструється 1500–1800 випадків викрадення культурних цінностей. Загалом, за інформацією Національного центрального бюро Інтерполу, лише в країнах Західної Європи діє понад 40 організованих злочинних угруповань, які спеціалізуються на викраденні й контрабанді культурних цінностей з території України та інших країн СНГ. Про масштаби незаконного експорту культурних цінностей з України можуть свідчити факти затримання великих партій контрабанди в 60–100 цінних об'єктів. За неофіційними даними, в Україні тільки на території Автономної Республіки Крим в 2005 році незаконно викопали та продали цінностей на суму щонайменше 60 мільйонів доларів.

Масштаби, яких набув такий «чорний бізнес» вже в середині ХХ ст. викликали занепокоєння міжнародної спільноти. Як один з перших вагомих

кроків, спрямованих на боротьбу з цими загрозами розвитку національних культур та світової рекомендацію щодо міжнародних принципів, які застосовуються під час археологічних розкопок, стали рекомендації Сергія Кота. Окремий розділ цього документа присвячено боротьбі з незаконними археологічними розкопками та незаконним вивезенням знайдених при розкопках предметів культури (розділ V). Зокрема, рекомендується кожній державі-члену ЮНЕСКО вживати з цією метою усіх необхідних заходів (п. 29). Кожна держава мала зобов'язати музеї, котрим пропонуються археологічні предмети, переконуватись у тому, що ці предмети не є «продуктом незаконних розкопок, крадіжки або інших, недозволених із позиції відповідних властей, дій». Будь-які пропозиції придбання таких предметів, які викликатимуть підозри у незаконних діях, а також уся інформація про них повинні доводитися до відома відповідних компетентних служб (п. 30).

В рекомендацію включено спеціальний підрозділ «Повернення археологічних цінностей до країн походження», у якому археологічні установи та музеї держав-членів ЮНЕСКО закликаються співробітничати для забезпечення повернення культурних цінностей, які стали об'єктами незаконних археологічних розкопок, а також нелегально вивезених предметів. Значно ширше це питання розглядається в рекомендації ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності від 19 листопада 1964 р., яка стала першим спеціальним міжнародним документом з даної проблеми. Зокрема, розділ II рекомендації містить загальні принципи, згідно з якими ввезення культурних цінностей може дозволятися лише після того, як будуть зняті заперечення щодо цих цінностей з боку органів компетентної влади держави, звідки вони вивозяться (п. 4). Відповідно, будь-які вивезення, ввезення чи передача права власності на культурні цінності, здійснені з порушенням правил, що їх прийняла держава, мають вважатися незаконними (п. 7). Рекомендація зазначає, що держави-учасниці, служби охорони культурних цінностей, музеї та інші компетентні установи повинні співпрацювати для того, щоб забезпечити чи полегшити реституцію та повернення законному власнику або в країну, з якої незаконно вивезені культурні цінності. При цьому реституція або повернення культурних цінностей повинні здійснюватися у відповідності з чинним законодавством країни, на території якої вони знаходяться (п. 16).

В той же час рекомендація згадує і про права добросовісного покупця незаконно вивезених культурних цінностей, який в силу обставин не міг знати про те, що вони вивезені з порушеннями: кожна держава-учасниця повинна передбачити у своєму національному Учась України у міжнародному культурному співробітництві... законодавстві добросовісному покупцеві культурної цінності, яка підлягає реституції, можливість отримати відшкодування чи справедливую компенсацію (п. 18). Ключові ідеї, закладені в рекомендації, отримали свій подальший розвиток та більш поглиблене опрацювання у конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на

культурні цінності від 14 листопада 1970 року. Конвенція є першим найбільш ґрунтовним міжнародно-правовим актом з даного питання, який відобразив тенденції розвитку світової суспільної думки з даного питання та фокусував у собі нелегкий компроміс між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Першочергове значення цієї конвенції полягає в тому, що вона не лише була глибоко інноваційним документом з фундаментальним теоретичним опрацюванням проблеми, але який водночас став обов'язковим до виконання країнами-учасницями. Станом на 2013 р. учасниками конвенції є 123 країни світу, з них 75 її ратифікували.

Таким чином, важливою з точки зору соціально культурного життя країни є проблема реституції культурних цінностей. Міжнародне співтовариство впродовж останнього століття нагромадило важливий досвід співпраці у питаннях запобігання викраденням та незаконному привласненню культурних цінностей, протидії незаконній торгівлі ними, а також щодо сприяння поверненню та реституції національних надбань культури до країн їхнього походження. Україна є учасником міжнародної співпраці з вирішення цих проблем як на багатосторонніх, так і на двосторонніх засадах. Водночас далеко не всі можливості такої співпраці використовуються нею на даному етапі, що створює передумови для пошуку українськими експертами та органами влади шляхів поглиблення інтеграції в світовий та європейський культурний процес з метою досягнення нових компромісних рішень та реального фізичного повернення до країн походження визначних культурних цінностей, які були так чи інакше ними втрачені за різних історичних обставин.

Список використаних джерел:

1. Кот С. Участь України в міжнародному культурному співробітництві щодо запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей та їх поверненню до країн походження [Електронний ресурс] / Сергій Кот // *Forgotten heritage*. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://lostart.org.ua/en/research/749.html>.
2. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей. М., 1979
3. Кеннеді Грімстед П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв. К.–Львів, 1991
4. Кот С.І. Українські культурні цінності в Росії: Проблеми повернення в контексті історії та права – Серія: Повернення культурного надбання України: Проблеми. Завдання. Перспективи, вип. 8. К., 1996
5. Повернуто в Україну. К., 1997
6. Україна в міжнародно-правових відносинах, кн. 2. К., 1997
7. Kennedy Grimsted P. *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Cambridge, 2001
8. Акуленко В.І. Реституція культурних цінностей між Україною і Польщею (за Мирним договором 1921 р.). В кн.: *Праці Центру пам'яткознавства НАН України та УТОПІК*, вип. 9. К., 2006
9. Кот С. Україна між Заходом і Сходом: Проблеми повернення й реституції культурних цінностей. "Пам'ятки України", 2006, № 4
10. Врятовані, збережені, повернені: До 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. К., 2010.